

Witold Płotka
 Uniwersytet Gdański

Słowo wstępne: problemy fenomenologii wartości

Wraz z rozwojem neokantyzmu i fenomenologii, w ramach filozofii wykształciła się odrębna dziedzina filozoficzna – aksjologia – która w całości była poświęcona zagadnieniom wartości¹. Jak wiadomo, aksjologia traktuje m.in. o naturze wartości, ich statusie ontycznym, możliwej hierarchii oraz o prawach, które rządzą sferą wartości. Tak rozumiana aksjologia często jest uprawiana niezależnie od fenomenologii. Współcześnie popularne są zarzuty, że fenomenologia nie jest w stanie wyjaśnić najważniejszych zagadnień związanych z wartościami, ponieważ, przyjmując nastawienie neutralne ontologicznie, zamyka ona sobie drogę do rozstrzygnięcia kwestii metafizycznych². Dlaczego zatem, można zapytać, fenomenologia ma w kontekście wartości zajmować wyróżnioną pozycję? Odpowiedzi może być kilka.

Z historycznego punktu widzenia, co nie ulega wątpliwości, fenomenologia na nowo określiła zakres filozoficznej refleksji nad wartościami, pozwalając na sformułowanie nowych pytań i dostarczając wstępnych odpowiedzi na nie³.

¹ Na temat początków i źródeł fenomenologii wartości, zob. J.G. Hart, *Value-Theory and Phenomenology*, [w:] *Phenomenology of Values and Valuing*, ed. by J.G. Hart & L. Emgree, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1997, s. 3-6; W. Stróżewski, *Od wartości bytu do bytu wartości*, [w:] *Dziedzictwo aksjologii fenomenologicznej. Studia i szkice*, red. naukowa P. Duchliński, Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011, s. 16-22; R. Moń, *Relacja wartości do powinności według Alexandra Pfändera i Alexiusa Meinonga*, [w:] *Dziedzictwo aksjologii fenomenologicznej...*, s. 79-95; H. Buczyńska-Garewicz, *Uczucia i rozum w świecie wartości*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2003; W. Płotka, *Fenomenologia Husserlowska a etyka. Źródła, rozwój i kontynuacje*, [w:] *Wprowadzenie do fenomenologii. Interpretacje, zastosowania, problemy*, t. II, praca zbiorowa pod red. W. Płotki, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2014, s. 222-257.

² Zarzuty takie formułują m.in. A. Niemczuk, *Metapraczynna modyfikacja aksjologii fenomenologicznej*, [w:] *Dziedzictwo aksjologii fenomenologicznej...*, s. 97-123 oraz D.A. Wells, *Phenomenology and Value Theory*, „The Journal of Philosophy” 52 (3) (1955), s. 64-70.

³ „Zainicjowany przez Husserla ruch badań filozoficznych i zastosowanie metody badań w ogólnej nauce o wartościach stało się także możliwe dlatego, że grunt i atmosferę przygotowali już tacy filozofowie,

Co jest jednak ważniejsze, to fenomenologia daje możliwość badania wartości zarówno w aspekcie ich doświadczenie, jak i ich istoty. Rację wydaje się mieć Hanna Buczyńska-Garewicz, podkreślając, że „Wartościowanie jako przeżycie mające sens poznawczy jest aktem świadomości”⁴. Opis tego, w jaki sposób akt ten (wartościowanie) prezentuje swój przedmiot (wartości), oraz tego, czym jest sam ten przedmiot, umożliwia fenomenologia rozumiana szeroko jako ej-detyczno-transcendentalna metoda badania pierwszoosobowych doświadczeń. Fenomenologia wartości traktuje o bezpośrednim doświadczeniu wartości, czyli tak, jak się one prezentują *zuerst und zunächst* w danym przeżyciu. Tak szeroko ujęte doświadczenie aksjologiczne uczy nas, że wartości są różnego rodzaju, co, jak się wydaje, wymaga wypracowania odpowiednich dla danego rodzaju wartości podejścia. Wielość stanowisk, które można sformułować na podstawie opisów tych różnych rodzajów doświadczeń, co w zasadzie jest właściwe dla filozofii wartości jako takiej⁵, wydaje się istotną cechą szeroko pojętej fenomenologii wartości. Z tego powodu można twierdzić, że najlepszą drogą jest prezentacja wielu spojrzeń na to, czym są wartości, jak należy je rozumieć oraz jak można opisać ich doświadczenie.

Taką szeroką perspektywę proponujemy przyjąć w niniejszym numerze *Filo-sofiji*. Chcemy zapytać nie tylko o zakres i znaczenie aksjologii fenomenologicznej, ale i o różne problemy, które wiążą się z fenomenologią wartości jako taką, a zatem także o różne rodzaje wartości, czy to wartości moralne, epistemiczne, czy też estetyczne.

Dział poświęcony fenomenologii wartości, publikowany w niniejszym numerze *Filo-sofiji*, przynosi ze sobą plon XV konferencji Polskiego Towarzystwa Fenomenologicznego „Problemy fenomenologii wartości”, zorganizowanej we współpracy z Komitetem Nauk Filozoficznych PAN i Instytutem Filozofii i Socjologii PAN, która odbyła się w dniach 27–28 listopada 2015 r. Pracami Komitetu Organizacyjnego konferencji kierował Andrzej Gniazdowski. Przedmiotem zainteresowania uczestników konferencji, jak dobitnie poświadczają zamieszczone w tym dziale artykuły, był nie tylko zakres i znaczenie aksjologii fenomenologicznej, lecz również szereg szczegółowych problemów, które wiążą

jak: Franciszek Brentano, Alexius Meinong, Carl Stumpf. Badania tych filozofów i stawiane przez nich nowe problemy, jak i późniejsze analizy innych fenomenologów – Alfreda Reinacha, Maxa Schelera, Dietricha von Hildebranda, Edyty Stein, Romana Ingardena – przyczyniły się najpierw do zdecydowanego zakwestionowania będących w obiegu pojęć i poglądów, które bądź to utrudniały właściwe odczytanie danych doświadczenia, bądź to poprawne stawianie i rozwiązywanie zagadnień filozoficznych” (A. Siemianowski, *O możliwości uprawiania etyki wartości*, [w:] *Dziedzictwo aksjologii fenomenologicznej...*, s. 42).

⁴ H. Buczyńska-Garewicz, *op. cit.*, s. 20.

⁵ „Próba możliwie ogólnego przedstawienia problematyki, którą zajmuje się filozofia wartości, napotyka od początku na zasadnicze trudności. Ostatecznie polegają one na tym, że nie tylko nie ma jakiejś jednej jedynej filozofii wartości, ale nawet jednokowej jej koncepcji, która pozwoliłaby, np. na sporządzenie listy problemów, ważnej dla każdej filozoficznej teorii wartości, niezależnie od systemu filozoficznego, w jakim by występowała. Przeciwnie: koncepcji tych jest tyle, ile kierunków i stanowisk filozoficznych, które się tymi sprawami zajmowały” (W. Stróżewski, *Filozofia wartości*, „Znak” 130 [4] [1965], s. 400).

się z fenomenologią wartości jako taką, m.in. pytania o różne rodzaje wartości, zarówno wartości moralne, jak i epistemiczne oraz estetyczne.

Dział otwiera studium Kennetha W. Stickersa, który skupia się w swoim artykule na problemie interpretacji wartości u Schelera i w amerykańskim pragmatyzmie, a dokładniej u Jamesa i Deweya. Zestawienie obu tradycji znajduje uzasadnienie chociażby w fakcie, że Scheler badał pisma Jamesa, zaś – zgodnie z tezą artykułu – obserwacje niemieckiego fenomenologa mogą pomóc w doprecyzowaniu przynajmniej niektórych elementów teorii wartości związanej z pragmatyzmem. Jak argumentuje autor, współczesna recepcja teorii wartości została w sposób znaczący określona przez Heideggerowskie ujęcie wartości jako „subiektywizacji”. Wbrew tej tendencji, podkreśla Stickers, bez wartości nie można jednak w pełni zrozumieć specyfiki ludzkiego odniesienia do świata. I tak, wartości wyprzedzają ludzkie doświadczenie świata, tworzą odrębny i niezależny porządek, a przez to nie podlegają subiektywizacji. Ich byt zależy od rzeczy, poprzez którą istnieją w świecie, a ujawniają się one w świecie poprzez ludzkie czyny. Takie ujęcie wartości wydaje się łączyć Schelera z Deweyem, którzy wydają się podążać w tym aspekcie za Jamesem. Scheler jednak może wprowadzić do filozofii wartości Deweya inne, ważne określenia wartości, czy to ujęcie wartości jako ustrukturyzowanych hierarchicznie, czy też realizujących się w aktach preferencji i odrzucenia. Tym zatem, co Scheler wydaje się wносить do filozofii Deweya, jest autentyczna realizacja pragmatycznego postulatu powrotu do bezpośredniego doświadczenia.

W artykule pt. *Zagadnienie wczucia nastroju w fenomenologii Moritza Geigera* Filip Borek przybliży fenomenologiczną estetykę relatywnie mało znanego w Polsce filozofa – Geigera – ucznia Wundta i Lippsa. Jak twierdzi autor, dziedzina badań estetycznych jest wyznaczona przez wartości estetyczne, które ujmuje się raczej jako własności fenomenów niż własności rzeczy. Fenomenologia w rozumieniu Geigera, na co zwraca uwagę Borek, nie bada jednak przeżyć, lecz raczej jest zorientowana przedmiotowa, pyta bowiem o strukturę przedmiotów estetycznych. Badanie to ma charakter ejdetyczny, gdyż pyta o istotę danego przedmiotu. Geiger nie pomija jednak aspektu podmiotowego, tworząc w rezultacie badań nad psychologicznymi aspektami przeżycia estetycznego teorię charakterów uczuciowych i wczucia. Te pierwsze Geiger ujmuje jako „obiektywne”, ponieważ zawsze są związane z przedmiotem, chociaż w korelacji do podmiotu, który je przeżywa. To drugie z kolei jest jedną z postaw, które zajmuje podmiot wobec charakterów uczuciowych. Obie teorie stanowią podstawę rozważań Geigera nad przeżyciem estetycznym.

W kolejnym artykule Maria Gołębiowska prezentuje *Transcendentny horyzont wartości w fenomenologii prawa Simone Goyard-Fabre*. Autorka wiąże filozofię prawa Goyard-Fabre z tradycją, która wywodzi się od Reinacha, ale nawiązuje także do Kelsena, Husserla i Kanta, dowodząc antropologicznych uwarunkowań normatywności, przede wszystkim zaś normatywności prawnej. Przyjmując założenia o naturze fenomenologicznej, jak twierdzi Gołębiowska,

prawo u Goyard-Fabre prezentuje się jako uporządkowany wytwór świadomości, będący korelatem doświadczenia prawnego. Inspirując się projektem czystej logiki Husserla, analizowana autorka stara się ująć aprioryczne uwarunkowania prawa, podkreślając, że takim *a priori* jest potrzeba reguł i poszanowania godności człowieka. Zgodnie z analizami Gołębiewskiej, fenomenologia prawa omawianej autorki tworzy się zatem w dyskusji z Husserlem, nie tylko z jego ujęciem logiki, ale także teorii intersubiektywności. W rekonstrukcji zaproponowanej w artykule, teoria Goyard-Fabre realizuje się jako analiza różnych poziomów doświadczenia tego, co prawne.

W artykule *Wartość obcości. Fenomenologia obcego i motywy etyki przed-normatywnej* Anna Orlikowski przedstawia interpretację filozofii Waldenfelsa, w której obcość ujmuje się jako fenomen graniczny. Opis tego fenomenu realizuje się poprzez analizę różnych form doświadczenia tego, co obce. W centrum analiz należy zaś umieścić „świat życia” (*Lebenswelt*), w którym pojawia się wydarzenie tego, co obce. Jak dowodzi Orlikowski, kategorii „obcości” nie należy utożsamiać z „innością”, ponieważ nie wszystko, co jest inne, jest zarazem obce. Fenomenologia obcości ostatecznie prezentuje różne poziomy odmiany doświadczenia obcości, od form radykalnych aż po obcość codzienną. Aby jednak móc opisać te różne formy doświadczenia obcego w analizach trzeba wziąć pod uwagę doświadczenie żywego ciała. Ostatecznie Waldenfels, zgodnie z omawianym artykułem, formułuje swoją filozofię jako etykę responsywną, która widzi w odpowiedzi podstawowe zobowiązanie dla późniejszych norm i reguł.

Problemowi norm poświęcony jest także artykuł Michała Piekarskiego pt. *Od typiki doświadczenia do normatywnej antycypacji. Przyczynek do fenomenologii normatywności*. Celem tej pracy jest próba wykazania, że istnieje specyficzne doświadczenie normatywności. Autor, dyskutując przede wszystkim z Husserlowskim ujęciem doświadczenia, ale także z Ingardenem i Lohmarem, dowodzi, że samo doświadczenie zawiera moment regulujący – to, co normatywne – który także zobowiązuje podmiot do określonych działań. Realizacja tak zarysowanego projektu fenomenologii normatywności, znajduje rozwinięcie w analizach typów i typiki doświadczenia. Oba te elementy, jak argumentuje Piekarski, gwarantują, że podmiot działania zajmuje określone postawy wobec doświadczonego przedmiotu, a przez to zapewniają ciągłość doświadczenia. Autor broni przy tym mocnej tezy o doświadczeniu normatywności, dowodząc, że doświadczenie tego, co normatywne, konstytuuje się w aktach naoczności zmysłowej.

Dział poświęcony fenomenologii wartości zamyka artykuł *Prawda jako wartość epistemiczna: fenomenologia oczywistości i usytuowania poznania*, w którym autor – Witold Płotka – rekonstruuje wybrane aspekty pojęcia prawdy i oczywistości u Husserla. Autor twierdzi przy tym, że prawda jest określoną wartością epistemiczną, którą fenomenologia bada poprzez analizę szczebli oczywistości, od mętnej po taką, która w sposób idealny jest bezpośrednia i absolutna. Takie ujęcie prawdy wiąże się z rozumieniem fenomenologii jako przykładu epistemicz-

nej teorii prawdy. Przez taką teorię rozumie się tezę, że bycie prawdziwym jest w jakiś sposób zależne od tego, czy zostaje rozpoznane jako prawdziwe. Płotka utrzymuje, że w przypadku filozofii Husserla momentem, który umożliwia ujęcie prawdy jako prawdy, jest oczywistość, czyli określony pierwszoosobowy sposób dostępu do treści poznawczych. W artykule dyskutuje się z jednostronnym ujęciem fenomenologii jako filozofii zorientowanej jedynie na oczywistość, która spełnia wysokie wymagania epistemiczne. Jak argumentuje autor, tego typu interpretacja wiąże się ze ścisłym pojęciem oczywistości, który należy odróżnić od luźnego pojęcia oczywistości, które to pojęcie dopuszcza różne szczeble oczywistego dania treści poznawczych.

Refleksja nad wartościami i specyficznym doświadczeniem aksjologicznym towarzyszy fenomenologii od jej początków. Być może tego typu rozważania nie należą do głównego nurtu obecnej refleksji fenomenologicznej, co nie oznacza mniejszej ich wagi. Wręcz przeciwnie. Jak się wydaje, pytania o wartości, ich sposoby przejawiania się, realizacji w życiu codziennym, a nawet sposoby istnienia, należą do klasycznych i istotnych problemów fenomenologii. W tym znaczeniu, jak sądzę, niniejszy numer *Filo-Sofiji* prezentuje kolejną próbę zrozumienia tych istotnych problemów.

